

«ЧОРНА СМЕРТЬ» НА КАВКАЗІ (СЕРЕДИНА XIV СТ.)

Анотація. Однією з найбільших пандемій людства стала бубонна чума, або так звана «Чорна смерть», яка була розповсюджена і на Кавказі. В дослідженні проаналізовано, як чума потрапила в регіон та які саме райони були вражені епідемією. Також висвітлюється вплив чуми на економічне життя Кавказу та заходи, що вживалися населенням, аби подолати хворобу.

Ключові слова: чума, Кавказ, осередок, епідемія, XIV ст.

Abstract. The bubonic plague or so-called «Black Death», which was spread in the Caucasus, was one of the largest pandemics of mankind. The study analyzed how the plague hit the region and which areas were affected by the epidemic. The impact of the plague on the economic life of the Caucasus and the measures taken by the population to overcome the disease are also highlighted.

Keywords: plague, Caucasus, outbreak, epidemic, XIV century.

Перша половина XIV ст. для кавказького регіону стала часом економічного, політичного, культурного відродження. Піднесення краю пояснюється розпадом Ільханату, під владою якого перебував весь Південний Кавказ і який вів активну боротьбу проти Улусу Джучі на теренах Північного Кавказу. Тепер же здебільшого регіон став вільним, тому почалося будівництво нових державних утворень та відновлення вже існуючих там держав. Проте, в середині століття відновленню регіону було нанесено потужний удар, завданий розповсюдженням епідемії чуми.

«Чорна смерть», або бубонна чума, в середині XIV ст. була принесена на Кавказ із Азії, з меж, підконтрольних монголам. Незважаючи на зникнення з мапи світу Держави Хулагуїдів, торговельне сполучення між Азією та Європою переважно здійснювалося завдяки монгольським купцям. Вони продовжували розвивати торгівлю, користуючись Великим шовковим шляхом. Отже, із теренів пустелі Гобі, що стала осередком розповсюдження епідемії, чума перейшла і на Кавказ; перші свідчення про хворобу в регіоні були зафіксовані в 1346–1347 рр. [5, с. 49, 142].

Як і на континенті загалом, так і на Кавказі в середині XIV ст. відбувалися серйозні природні та кліматичні зміни. Через активну господарчу діяльність людини почали зникати ліси, що призвело до ерозії ґрунту. Внаслідок аридизації суші почалася багаторічна засуха. Саме засуху та надмірну сонячну активність дослідники вважають одним із головних факторів сприяння розповсюдженню чуми [3, с. 304–305].

Важливим чинником у поширенні чуми були міграції гризунів – ховрахів та бабаків, які були на Кавказі хіба що в Азербайджані та Вірменії. Вже з півдня хвороба, принесена гризунами, перекинулася на Центрально-Західний Кавказ, який в підсумку став головним осередком розповсюдження чуми в регіоні. Епідемія охопила райони Сванетії, Тушетії, Осетії та Чечні. І вже тільки з центру чума перейшла на північні межі: на Центрально-Кавказький високогірний, Терско-Сунженський, Дагестанський рівнинно-передгірний, Прикаспійський

піщаний та Східно-Кавказький високогірний райони. Завдяки дослідженням, що проводилися вченими-епідеміологами, зоологами, бактеріологами наприкінці ХХ ст., було встановлено, що переносниками чуми на Кавказі були гірський ховрах (*Citellus musicus musicus* Menet) та моновекторний основний переносник блоха – *Citellophilis tesquorum* ssp. [5, с. 246–247].

Проте, Кавказ зміг оговтатися від епідемії значно швидше та з меншими втратами, аніж інші регіони Євразії. Насамперед, засушливі райони Кавказу були відділені густими лісами на півночі від європейських осередків чуми. Крім того, племена Північного Кавказу були достатньо самозабезпеченими, і, в разі необхідності, могли припинити контакти із іншими аулами та містами, дотримуючись карантину. Зокрема черкеси, які були вражені пандемією, зазнали від неї серйозних демографічних втрат. Але, локалізуючи осередки розповсюдження хвороби, вони не стали переносити її на інші народи та племена Кавказу, і досить швидко змогли відновити чисельність свого етносу. Вже в ХVІ ст. черкеси стали найбільшою етнічною групою Північного Кавказу [1, с. 118].

Розповсюдження чуми внесло зміни в економічну сферу регіону. В часи пандемії торговельна діяльність Північного Кавказу, що прилягав до регіонів, вражених хворобою, була призупинена; функціонування Великого шовкового шляху через ці межі майже припинилося. Натомість цей шлях почав жвавіше розвиватися через південну магістраль, що проходила через землі Азербайджану [2, с. 136].

На те, що торгівля Кавказу з іншими державами і народами не припинилася, вказують середньовічні європейські джерела: до Абхазії надходили посольства іспанців, генуезців, Золотої Орди. Зокрема, в 50–60-ті рр. ХІV ст. було встановлено зв'язки з містом Кафа. В місті Сухум був центр карбування монети «аспр», який використовувався й торгівцями інших держав. Отож, Кавказький регіон відігравав важливу роль у торговельних відносинах Причорномор'я [4, с. 24].

Отже, Кавказ не став винятком у розповсюдженні «Чорної смерті». Однак, в регіоні чума поширювалася не такими стрімкими темпами, як в Західній Європі. Насамперед, це пов'язано з меншою кількістю гризунів, що переносили хворобу, вигідними географічними ландшафтами Кавказу та можливістю населення застосовувати карантини, локалізуючи осередки пандемії. Незважаючи на епідемію, населення доволі швидко змогло відтворити свої демографічні показники. Завдяки зазначеній низці факторів кавказькі народи зуміли підтримати економіку краю та майже не понесли фінансових втрат.

Джерела та література

1. Абзалов Л. В. Эпидемии и природные катаклизмы: новые аспекты изучения истории Золотой Орды. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/epidemii-i-prirodnye-kataklizmy-novye-aspekty-izucheniya-istorii-zolotoy-ordy> (дата звернення: 24.02.2021).

2. Арсланов А. М. Периодизация и основные направления внешней торговли Золотой Орды со странами Запада в XIII–XIV вв. *Вестник Казанского государственного университета культуры и искусств*. 2014. № 1. С. 134–137.
3. Хайдаров Т. Ф. Эпидемии чумы в Каспийском регионе во второй половине XIV – начале XV вв. *Золотоордынская цивилизация*. 2017. С. 304–309.
4. Чирикба В. Абхазия и итальянские города-государства (XIII–XV вв.). Очерки взаимоотношений. СПб.: «Алетейя», 2020. 212 с.
5. Эпидемии и природные катаклизмы в Золотой Орде и на сопредельных территориях (XIII–XVI вв.). Сборник научных статей / ред. И. М. Миргалеев. Казань: Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2018. 284 с.

Сауляк Анастасія

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ХВОРОБИ ТА СПОСОБИ ЇХНЬОГО ПОДОЛАННЯ В УКРАЇНІ КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ

Анотація. Розвідку присвячено аналізу досягнень жителів України козацької доби у лікуванні поширених хвороб. Показано, що за козацької доби вдосконалювалися не лише медичні діяльності, але й форма організації лікувального процесу, виокремлювалася спеціальна група людей, які практикували медицину та фармацію.

Ключові слова: хвороба, медицина, козацька доба, українські землі.

Abstract. The study is devoted to the analysis of the achievements of the inhabitants of Ukraine of the Cossack ERA in the treatment of common diseases. It is shown that during the Cossack era, not only medical activities were improved, but also the form of Organization of the treatment process, a special group of people who practiced medicine and pharmacy was distinguished.

Keywords: illness, medicine, Cossack era, Ukrainian lands.

Рік тому людство стикнулося з проблемою глобального масштабу – поширенням вірусного захворювання Covid-19. Незважаючи на разючі успіхи нинішніх жителів Землі у різних сферах, досі вони залишаються доволі безпорадними перед цією проблемою. Але нагальна її потреба спонукає не лише шукати шляхи протидії інфекції, але й звернутися до досвіду наших пращурів у подоланні не менш небезпечних хвороб. Особливий інтерес становить вивчення цієї важливої ділянки життя в українських землях.

Історія хвороб і медицини стала об'єктом уваги цілої низки істориків і медиків. О. Драч, Н. Борисенко, З. Мнушко, К. Диса та інші науковці подали узагальнене уявлення про способи подолання недугів у попередні століття [3; 4; 5]. Наразі є потреба виокремити відповідні сюжети щодо українських земель. Отож, метою розвідки є висвітлення способів лікування хвороб в Україні козацької доби, що була однією з найдинамічніших у вітчизняній історії.